DOI: 10.24193/subbtref.66.1.11
Published Online: 2021-06-20
Published Print: 2021-06-30

FERENCZI Andrea:[1]

Újragondolt istenkép

Abstract. God's Image Revisited.

God said to Moses, "I am who I am" (Exodus 3,14). Although Christian churches seek to present the New Testaments' image of God, the loving, caring, and merciful God, yet the idea of a punitive, strict, and fearsome God lives stronger in many. Our image of God not only determines the nature of our relationship with God, but it also influences our personality, actions, self-concept, mindset, and social relations. It acts within and through us. Although everyone has an image of God – regardless of whether one is a believer or not –, how we experience God's relation to us is manifold. But why do we experience God's relationship with us in so many ways? What circumstances shape and influence our image of God? It is not unusual that even believers of the same congregation give accounts of diverse images of God. Why? These questions are answered by calling upon psychological insights.

Keywords: image of God, images of mother and father, attachment, mental health

„Új szemmel nézni
a régi képre: ez a
mi alkotásunk."
(Fodor Ákos: *A teremtmény éneke*)

A vallásosság pszichológiai megközelítése

A pszichológia hosszú ideje foglalkozik a vallásosság meghatározásával, ami annak sokfélesége miatt nem egyszerű feladat. Vető[2] lelki magatartásként tekintett a vallásra,

[1] Egyetemi adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem Pszichológiai Intézet, Email: ferenczi.andrea@kre.hu

[2] VETŐ Lajos (1966): *Tapasztalati valláslélektan*. Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály.

mely egyfajta hit általi kapcsolódás Istenhez vagy más transzcendens hatalomhoz. Szenes[3] olvasatában a vallástudomány magában foglalja a vallásos magatartáson túl annak tapasztalatait és kifejezésformáit is. Meghatározása szerint a pszichológia eszköztárával az ember Istenhez való viszonyulását igyekszik megragadni, kitüntetett figyelemmel a vallásos jelenségek emberi összefüggéseire.

A vallásosság emberi pszichére gyakorolt hatásairól a különböző elméletalkotók meglehetősen eltérő véleményt alakítottak ki. Freud[4] például állította, hogy a vallás csupán téveszme, mely szerepet játszik a neurózis kialakulásában, és Istent egy olyan illúziónak tekintette, akit a saját védtelenségét érzékelő ember hoz létre egy félelmetes világban. Ellis[5] hasonlóan gondolkodott: a vallásosság és az érzelmi egészség között fordított arányosságot feltételezett, és a hit helyett a humanista gondolkodást ajánlotta mint világnézetet. Ezzel szemben Frankl[6] úgy látta a vallást, mint ami hozzásegíthet az élet értelmének megtalálásához, amit elsődlegesnek tartott a mentális egészség szempontjából. Maslow a legmagasabb rendű szükséglet, az önmegvalósítás egyik formájának tekintette a transzcendensre alapvető hangsúlyt helyező életmódot. Erik Erikson pszichoszociális fejlődéselméletében a vallás már identitásforrás. Erikson a személyiségfejlődést nyolc szakaszra osztotta, amelyek során egy-egy jellegzetes krízissel kell megbirkóznia az egyénnek, melyben a vallás is támaszként szolgálhat. Gordon Allport[7] vallási orientációról beszélt, és különbséget tett érett és éretlen vallásosság között, bevezetve az intrinzik (belső) és az extrinzik (külső) vallásosság fogalmát. Az érett, vagyis az intrinzik vallásossággal rendelkezők belső, motivációs erőként tekintenek a vallásra, amely meghatározza életformájukat, kapcsolataikat, céljaikat, döntéseiket, hitük áthatja és irányítja az életüket. Ezzel szemben az éretlen, vagyis az extrinzik vallásosság csupán eszköz, melynek gyakorlása

[3] SZENES Márta (2013): *Odú és kelepce: Új vallási közösségekbe megtért fiatalok életútelemzése az identitáskeresés tükrében*. Budapest, Oriold és Társai Kft.

[4] FREUD, Sigmund (1959): Obsessive Actions and Religious Practices, In: *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, 9. köt. (1906–1908): Jensen's Gradiva and Other Works, Hogarth Press.

[5] ELLIS, Albert (2002): Overcoming Resistance. New York, Springer. Idézi: JAKABHÁZI Béla-Botond (2010): Vallásosság, bűntudat és lelki egészség kapcsolata az empirikus pszichológiai kutatások tükrében, In: *Keresztény Magvető*. CXVI. 4. 396–412.

[6] FRANKL, Viktor (2006): *Értelem és egzisztencia*, Budapest, Jel.

[7] ALLPORT, Gordon W. – ROSS, Michael J. (1967): Personal religious orientation and prejudice, In: *Journal of Personality and Social Psychology*. 5. 4. 432–443.

különböző pszichológiai szükségletek kielégítésére szolgál: az egyén biztonságot, vigaszt, testi-lelki jóllétet keres általa. Allport szerint az extrinzik motiváltságú személy használja a vallását, míg az intrinzik motiváltságú megéli azt.[8]

A vallásosság és a mentális egészség kapcsolata

Az utóbbi időben egyre több figyelmet fordítanak a hit, a vallás, valamint a spiritualitás testi és lelki egészségre gyakorolt hatásának vizsgálatára. A vallásos emberek között alacsonyabb a depresszió, a szorongás, a reménytelenség és az ellenséges beállítódás, ugyanakkor kooperatívabbak, jellemzőbb rájuk a problémamegoldó konfliktuskezelés. Kevesebb közöttük az alkohol- és droghasználó, a dohányos és az öngyilkosságot elkövető, továbbá nagyobb fokú élettel való elégedettségről, boldogságról, több pozitív érzelemről számolnak be.[9] A belső, élményszintű vallásossággal kapcsolatos kutatásukban Kass és munkatársai[10] a vallásosságot egészségmegőrző tényezőként azonosították, és kimutatták, hogy a belső vallásosságot mérő skálán magasabb pontszámot elérők esetében alacsonyabb volt a különböző betegségek előfordulási aránya. Robu[11] egyetemisták között végzett kutatásában arra mutatott rá, hogy az intrinzik módon motivált és stabil istenkapcsolatra épülő vallásosság pozitív összefüggésben áll a pszichológiai jólléttel, az élettel való elégedettség pedig pozitívan korrelál az intrinzik vallásossággal és a pozitív istenreprezentációval.

Kutatások igazolták, hogy a vallásosság olyan közvetítő tényezőkön keresztül hat a mentális egészségre, mint a társas támogatás, az értelmes élet lehetősége, a másoknak való segítségnyújtás, a pszichoszociális erőforrások (önértékelés, személyes hatékonyság),

---

[8] Uo.

[9] PIKÓ Bettina (2012): *Fiatalok lelki egészsége és problémaviselkedése a rizikó- és protektív elmélet, a pozitív pszichológia és a társadalomlélektan tükrében*. Akadémiai doktori értekezés, http://reald.mtak.hu/566/7/dc_310_11_doktori_mu.pdf.

[10] KASS, Jared D. – FRIEDMAN, Richard – LESEREMAN, Jane – ZUTTERMEISTER, Patricia C. – BENSON, Herbert (1991): Health Outcomes and a New Index of Spiritual Experience, In: *Journal for the Scientific Study of Religion*. 30. 2. 203–211.

[11] ROBU Magda (2013): *Az istenreprezentáció kognitív szempontú vizsgálata*. Doktori értekezés, Debreceni Egyetem, https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/197809/Robu_Magda_disszertacio_t.pdf.

a koherenciaérzés, valamint a vallásos coping.[12] A vallásos megküzdések olyan sajátos erőforrások a hívő ember életében, melyek különböző módokon járulnak hozzá a problémamegoldáshoz. A pozitív vallásos megküzdés esetében az ember hisz és bízik Isten gondoskodásában, abban, hogy segít a nehézségek megoldásában, és érzi a szeretetét. Ez a megküzdési forma tehát hozzájárul a fizikai jólléthez, a poszttraumás stressz tüneteinek enyhítéséhez, valamint a fájdalmas tapasztalatok pozitív irányú átértékeléséhez.[13]

Istenkép

A vallásos ember számára – különösen keresztény kultúrkörben – alapvetően fontos az Istennel való személyes, érzelmi élményeket és tapasztalatokat is magában foglaló kapcsolat. Istennel való kapcsolatunkat mindenekelőtt az határozza meg, hogy milyen képet alakítottunk ki róla. Istenképünk hatással van személyiségünkre, cselekedeteinkre, viselkedésünkre, befolyásolja gondolkodásunkat. Az istenkép jellege azért is alapvető kérdés, mert gyakran megtalálható önismereti, kapcsolati és életvezetési nehézségek hátterében.[14]

Az istenkép fogalmi tisztázására Ana-Maria Rizzuto[15] tett kísérletet mintegy ötven évvel ezelőtt. Elgondolása szerint az *istenkép* az Istenről alkotott, bennünk élő szubjektív kép, melyben főleg érzelmi komponensek dominálnak. Leginkább kora gyermekkori személyközi tapasztalataink határozzák meg, s az érzéseket, gondolatokat, cselekedeteket a tudattalanból kiindulva irányítja.[16] Az *istenfogalom* kognitív jellegű tudás Istenről, a teológiai és filozófiai gondolkodás, illetve tanulás eredménye; nagyrészt tudatos, kevés érzelmi elemet tartalmaz. Az istenfogalom és istenkép olykor ellentmondásban is állhat egymással, például amikor valaki tudatosan azt gondolja Istenről, hogy szerető, irgalmas és megbocsátó (istenfogalom), mégis fél az ítélkező, büntető és bosszúálló Isten belső

[12] Uo.

[13] FERENCZ Emese (2017): Vallásos megküzdés az élet alkonyán, In: *Keresztény Szó*, https://epa.oszk.hu/00900/00939/00194/EPA00939_kereszteny_szo_2017_01_4.html.

[14] BÉRI László Renátó OCD (2016): A te arcodat keresem, In: *Embertárs*. 2016. 2.

[15] RIZZUTTO, Ana-María (1970): *Critique of the Contemporary Literature in the Scientific Study of Religion*. Paper presented at the annual meeting of the Society for the Scientific Study of Religion, New York, http://www.godimage.org/rizzuto.pdf.

[16] BÉRI (2016).

képétől. Ez a kettő – a tudat által létrehozott istenfogalom és az érzelmek által vezérelt istenkép – együttesen alkotja az *istenreprezentációt*. Istenreprezentációval – természetesen egyéni különbségeket mutatva – minden ember rendelkezik, függetlenül attól, hogy vallásos-e vagy sem, mely az ember élete során folyamatosan alakulhat, változhat, minőségileg eltérő istenreprezentációk jöhetnek létre.

Az istenképet befolyásoló tényezők

Vallászlélektani vizsgálatok arra engednek következtetni, hogy az istenkép már életünk első évében megjelenik, melyre szociokulturális környezetünk is hatást gyakorol.[17] Az istenképet alakító tényezők közül az egyik legkorábbi a gyermek szüleivel való kapcsolata, ami születése előtt elkezdődik, s olyan tényezők is hatással vannak rá, hogy a magzatot várták-e vagy sem, áldásként vagy teherként tekintettek érkezésére. A gyermekben kialakuló ősbizalom vagy annak hiánya szintén befolyásolja későbbi, Istenről alkotott képét.[18] De vajon melyik szülő van nagyobb hatással a gyermek istenképére?

Frielingsdorf szerint a gyermek számára az „első istenszimbólum" képviselője az édesanya.[19] Ezt megerősítve Robu szintén az anya–gyermek kapcsolatot tekinti az Istennel való kapcsolat ősmintájának.[20] Ha a gyermek átélte édesanyja feltétel nélküli szeretetét, mely által biztonságos kötődés alakult ki közöttük, akkor istenképe pozitív lesz. Az apakép és az istenkép közötti kapcsolatról ugyancsak ez mondható el, ám a két szülő (apakép és anyakép) közül az hat erősebben a gyermek istenképére, akit jobban idealizált. Kovács[21] kutatásában a férfiaknál és a nőknél is pozitív kapcsolatot talált a szerető szülőkép és a szerető istenkép között. Óvodások istenképét vizsgálva De Roos és munkatársai[22]

---

[17] FRIELINGSDORF, Karl (2019): *Istenképek, ahogy beteggé tesznek – és ahogy gyógyítanak*. Budapest, Szent István Társulat.

[18] ROBU (2013).

[19] FRIELINGSDORF, Karl (2007): *Istenképek*. Budapest, Szent István Társulat.

[20] ROBU (2013).

[21] KOVÁCS Réka Rozália (2012): *A házastársi kapcsolat, a párkapcsolati elégedettség narratív pszichológiai tartalomelemzéssel és pszichometriai eszközökkel történő vizsgálata, tekintettel a családi életciklusokra*. Doktori (PhD) értekezés, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.

[22] DE ROOS, Simone A. – IEDEMA, Jurjen – MIEDEMA, Siebren (2001): Young Children's Descriptions of God: Influences of Parents' and Teachers' God Concepts and Religious Denomination of Schools, In: *Journal of Beliefs and Values*. 22. 1. 19–30.

azt figyelték meg, hogy a szülők tetteiken keresztül is befolyásolják gyermekük istenképét. A „szerető" és „gondoskodó" anyakép, „anyaélmény" a „szerető Isten" fogalmával állt kapcsolatban. Hasonlóképpen a szülők fegyelmezési stílusa is hatással van a gyermekekben kialakuló istenképre. Azok a gyermekek, akiknek a szülei tekintélyelvű fegyelmezést (kiabálás, fenyegetés, büntetés) alkalmaztak, kevésbé látták gondoskodónak Istent, mint azok, akik a nevelés során „szeretetorientált" módszereket használtak.[23] A gyermek szüleivel való kapcsolatának tapasztalatai, a szülők tettei, nevelési stílusa, gondoskodása, valamint saját viszonyuk Istenhez mind szerepet játszanak a gyermek istenképének kialakulásában.

Az istenképet alakító tényezők között a tágabb környezet, vagyis a gyermeket körülvevő más jelentős személyek istenképét is meg kell említeni: a vallási közösségben szerzett tapasztalatok hatását, a közösség képviselői által – tudatos és tudattalan folyamatokon keresztül – közvetített istenképet, a tanárok, nevelők, lelkipásztorok szerepét.[24]

Az istenkép és az önértékelés összefüggése

Egyes tanulmányok szerint az önértékelés is jelentős szerepet játszik istenképünk formálódásában. Roberts[25] vizsgálatában arra a következtetésre jutott, hogy azok a személyek, akik önmagukat könnyen megbocsátónak, kegyesnek és egyenesnek tartják, gondoskodó istenképpel rendelkeznek, szemben gyanakvó és depressziós önjellemzést adó társaikkal, akik büntetőnek és szigorúnak ítélték Istent. Ezt Benson és Spilka[26] kutatása is alátámasztja, akik azt találták, hogy a magas önértékelés pozitív, szerető istenképpel járt együtt, míg az alacsony önértékelés negatív, kontrolláló vagy távoli istenképpel állt összefüggésben. A kutatók eredményeiket a *kognitív konzisztencia-elmélettel* ma-

[23] DICKIE, Jane R. – ESHLEMAN, Amy K. – MERASCO, Dawn M. – SHEPARD, Amy – VANDER WILT, Michael –JOHNSON, Melissa (1997): Parent–Child Relationships and Children's Images of God, In: *Journal for the Scientific Study of Religion*. 36. 1. 25–43.

[24] BÉRI (2016).

[25] ROBERTS, Carl W. (1989): Imagining God: Who Is Created in Whose Image? In: *Review of Religious Research*. 30. 4. 375–386.

[26] BENSON, Peter – SPILKA, Bernard (1973): God Image as a Function of Self-Esteem and Locus of Control, In: *Journal for the Scientific Study of Religion*. 12. 3. 297–310.

gyarázták. Az elmélet szerint, amikor valaki a saját magáról alkotott képpel ellentétes információt észlel, kognitív disszonanciát él át. Az ennek következtében fellépő diszkomfortérzés csökkentésére olyan stratégiákat alkalmaz, mint például a szelektív észlelés, a torzítás vagy a tagadás. Ha tehát valakinek alacsony az önbecsülése, önmagáról azt gondolja, hogy értéktelen vagy nem szerethető, akkor az ezzel ellentétes, vagyis a szerető és elfogadó Istent nem, vagy nehezen tudja elfogadni, ezért olyan istenképet alakít ki, mely egybevág a meggyőződésével. Vagyis önértékelésük függvényében ugyanazon tanítás, igemagyarázat, bibliai passzus alapján egyesek büntetőnek, mások irgalmasnak láthatják Istent. Ebből következően az alacsony önértékeléssel rendelkező személyek, akiknek a leginkább szükségük lenne a türelmes, elfogadó, megbocsátó és szerető Istenre, nagy valószínűséggel kritikusnak, ítélkezőnek, elutasítónak látják őt.

Buri és Mueller[27] a kérdéskört az *én-referencia* fogalmával tovább árnyalja. Elgondolásuk szerint az *én* maga egy értelmezési keret, mely a velünk történt események feldolgozását segíti. Ebből arra következtethetünk, hogy az Istennel való kapcsolat értelmezése is átszűrődhet az énen. Az én-referencia fogalmának megalkotói 213 főt számláló vizsgálatukban arra jutottak, hogy az istenkép kialakulásában a szülőképeknél nagyobb magyarázó erővel bír az egyén énképe, illetve önértékelése. Egyes kutatások abba az irányba mutatnak, hogy az énkép közvetítőként jelenik meg a szülőképek és az istenkép között.[28]

Istenhez való kötődés

Az Istennel kapcsolatos reprezentációk lényegében az egyén Istennel való *kapcsolatának* reprezentációi, ezért az istenképet befolyásoló tényezők között a kötődési kapcsolatok kiemelt szerepet játszanak.[29] Az Istennel való személyes, érzelmi élményeket is magában

[27] BURI, John R. – MUELLER, Rebecca A. (1993): Psychoanalytic Theory and Loving God Concepts: Parent Referencing versus Self-Referencing, In: *The Journal of Psychology*. 127. 1. 17–27.

[28] SAUSSY, Carroll (1991): *God Images and Self-Esteem: Empowering Women in a Patriarchal Society*. Louisville, Kentucky, Westminster/John Knox Press.

[29] ZAHL, Bonnie Poon – GIBSON, Nicholas J. S. (2012): God Representations, Attachment to God, and Satisfaction with Life: A Comparison of Doctrinal and Experiential Representations of God in Christian Young Adults, In: *The International Journal for the Psychology of Religion*. 22. 3. 216–230.

foglaló szeretetkapcsolat alapján néhány elméletalkotó azt a kérdést vetette fel, hogy vajon Istent tekinthetjük-e kötődési személynek, s a vele való kapcsolatot kötődésnek?[30]

A Bibliában számos igehely utal Isten féltőn szerető, gondoskodó, védelmező, vigasztaló tulajdonságaira. „Az Úr az én pásztorom" kezdetű 23. zsoltár tanulsága szerint a hívő ember tapasztalatában Isten már több ezer éve kötődési személyként van jelen.

A kötődéselmélet alapjainak áttekintéséhez Bowlby[31] modelljéhez kell visszanyúlnunk, melyben a kötődés olyan velünk született motivációs rendszer, amely a csecsemő és gondozója közötti távolságot szabályozza, és a túlélést szolgálja. Ezek a korai tapasztalatok belső munkamodellé szerveződnek, mely az egyén későbbi kapcsolataira is rávetül: például befolyásolja elvárásait és szerepet játszik a saját magáról, illetve másokról alkotott kép kialakításában. A kötődést mérhetővé téve Ainsworth[32] és munkatársai *biztonságos* és *bizonytalan*, utóbbin belül *elkerülő* és *ambivalens* kötődési stílust különítettek el. A tipológia a későbbiekben még a *dezorganizált* kötődéssel egészült ki. Az Istenhez való kötődés jellege személyenként eltérő: lehet biztonságos, elkerülő vagy szorongó.[33]

Kirkpatrick[34] arra a felismerésre jutott, hogy akik biztonságosan kötődtek a szüleikhez, Istenhez is hasonlóképpen kapcsolódnak. Ezt Granqvist és Hagekull[35] is alátámasztotta, megállapítva, hogy a korai biztonságos kötődés teremti meg a feltételét a későbbi szociális tanulásnak. A gyermek magáról és másokról kialakított belső munkamodellje

[30] KIRKPATRICK, Lee A. – SHAVER, Phillip R. (1990): Attachment Theory and Religion: Childhood Attachments, Religious Beliefs and Conversion, In: *Journal for the Scientific Study of Religion*. 29. 3. 314–335.

[31] BOWLBY, John (1982): *Attachment and Loss*, 1. köt.: *Attachment*. London, Hogarth, https://www.abebe.org.br/files/John-Bowlby-Attachment-Second-Edition-Attachment-and-Loss- Series-Vol-1-1983.pdf.

[32] AINSWORTH, Mary D. Salter – BLEHAR, Mary C. – WATERS, Everett – WALL, Sally N. (2015): *Patterns of Attachment: A Psychological Study of the Strange Situation*. Psychology Press.

[33] LÁNG András (2013): Az Istenhez való kötődés és a vallásos megküzdés szerepe az élettel való elégedettségben, In: *Orvosi Hetilap*. CLIV. 46. 1843–1847.

[34] KIRKPATRICK, Lee A. – SHAVER, Phillip R. (1992): An Attachment-Theoretical Approach to Romantic Love and Religious Belief, In: *Personality and Social Psychology Bulletin*. 18. 3. 266–275.

[35] GRANQVIST, Pehr – HAGEKULL, Berit (1999): Religiousness and Perceived Childhood Attachment: Profiling Socialized Correspondence and Emotional Compensation, In: *Journal for Scientific Study of Religion*. 38. 2. 254–273.

befolyást gyakorol arra, hogy milyen képet alakít ki Istenről.[36] A szülőkhöz való biztonságos kötődés és a szerető istenkép pozitív összefüggését számos tanulmány igazolta.[37] A bizonytalan kötődés a távoli és kontrolláló istenképpel járt együtt, és negatív kapcsolatban állt a szerető istenképpel.[38] Dickie és munkatársai[39] vizsgálata szerint bár a szülőkhöz való kötődés befolyásolta, hogy a fiatal felnőttek hogyan látták Istent, az anyával való kötődés volt a legnagyobb hatással az Istenkép fejlődésére.

Kirkpatrick és Shaver[40] ezzel szemben azt találták, hogy a felnőtt vallásosság bizonyos jellemzői, különösen az Istenben való hit és a vele való személyes kapcsolat, bejósolható a gyermekkori kötődés és a szülők vallásosságának összefüggése alapján. A biztonságosan kötődők vallásossága pozitív kapcsolatban állt a szüleik vallásosságával, míg a bizonytalanul kötődő válaszadóké független volt szüleik vallásosságától. Az apa vallásossága nagyobb mértékben vetítette előre a vallásosság mértékét mind a biztonságos, mind a bizonytalanul kötődők csoportjában.

A kora gyermekkorban kialakult belső munkamodellek és az Istennel való kapcsolat összefüggéseit az *összeillési*, *kompenzációs* és *szocializációs-összeillési hipotézisekkel* magyarázzák. Az *összeillési hipotézis* értelmében a felnőtt olyan képet alakít ki Istenről, amely megfelel kora gyermekkori tapasztalatainak hatására kialakult belső munkamodelljének. Az elmélet szerint a biztonságosan kötődő gyermekek képesek felnőttként bensőséges kapcsolatot átélni Istennel, míg a bizonytalanul kötődők felnőttként is hasonlóképpen kötődnek Istenhez, vallásosságukban félelmet és szorongást élnek át (ambivalens) vagy egyáltalán nem keresik Isten közelségét (elkerülő). A *kompenzációs hipotézis* szerint azok számára, akik gyermekkori kötődési személyükkel nem éltek át biztonságos kapcsolatot, Isten helyettesítő kötődési személlyé válhat, és a vele való kapcsolatban

[36] REINERT, Duane F. – EDWARDS, Carla E.: *Attachment Theory and Concepts of God: Parent Referencing versus Self-Referencing*, https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/2158244014560547.

[37] KIRKPATRICK, Lee A. (1998): God as Substitute Attachment Figure: A Longitudinal Study of Adult Attachment Style and Religious Change in College Students, In: *Personality and Social Psychology Bulletin*. 24. 961–973.; KIRKPATRICK – SHAVER (1992).

[38] KIRKPATRICK – SHAVER (1992).

[39] DICKIE, Jane R. – ESHLEMAN, Amy K. – MERASCO, Dawn M. – SHEPARD, Amy – WILT, Michael Vander –JOHNSON, Melissa (1997): Parent–Child Relationships and Children's Images of God, In: *Journal for the Scientific Study of Religion*. 36. 1. 25–43.

[40] KIRKPATRICK – SHAVER (1992).

teljesen új tapasztalatokat szerezhetnek, hiszen Isten mint tökéletes kötődési személy az egyén valamennyi szükségletét képes kielégíteni. Ennek nyomán a vallásos megtérés és Istenhez fordulás a meghatározó és a lelki egészség szempontjából is lényeges „találkozások" egyike lehet. A *szocializációs-összeillési hipotézis* értelmében a kötődés egyik fontos szerepe a vallásossággal kapcsolatos szülői minta átvételében rejlik. Nagyobb valószínűséggel követik szüleik vallásosságát azok, akik biztonságos kötődést alakítottak ki. A bizonytalanul kötődők inkább elpártolnak attól a személytől és attitűdjeitől, akivel kapcsolatban szorongást vagy akár kötődési traumákat éltek át. Ha ilyen tapasztalatokra vallásos szülővel kapcsolatban tesznek szert, könnyebben elfordulnak a számukra hiteltelenné vált vallásosságtól. Viszont, ha nem vallásos szülővel való viszonyban élik meg a szorongást vagy éri őket kötődési trauma, akkor könnyebben orientálódnak a vallás nyújtotta biztonság felé.[41] Az Istenhez való kötődés minőségében mutatkozó egyéni eltérések összefüggésben állnak azzal, ahogyan a vizsgálatba bevont személyek Istent látták: a biztonságos kötődés pozitív korrelációt mutatott a pozitív istenképpel, a bizonytalanul kötődők kevésbé látták pozitívnak Istent.[42] Az ezzel kapcsolatos tanulmányok azonban nem tesznek különbséget az Istennel kapcsolatos reprezentációk, az istenkép és az istenfogalom között.[43]

Az istenkép és a lelki egészség összefüggése

Az istenkép, az istenfogalom és a mentális egészség összefüggéseit vizsgáló tanulmányok arra mutatnak, hogy a pozitív istenfogalom nagyobb pszichológiai jólléttel és élettel való elégedettséggel, pozitív megküzdési módokkal, nagyobb boldogsággal, magasabb

[41] MCDONALD, Angie – BECK, Richard – ALLISON, Steve – NORSWORTHY, Larry (2005): Attachment to God: Testing the Correspondence vs. Compensation Hypothesis, In: *Journal of Psychology and Christianity*. 24. 1, 21–28.; URBÁN Szabolcs (2018): A vallásosság kötődéselméleti megközelítésének alapjai, In: TORGYIK Judit (szerk.): *Néhány társadalomtudományi kutatás és innováció*. Komárom, International Research Institute. 228–238.

[42] BRADSHAW, Matt – ELLISON, Christopher G. – MARCUM, Jack P. (2010): Attachment to God, Images of God, and Psychological Distress in a Nationwide Sample of Presbyterians, In: *The International Journal for the Psychology of Religion*. 20. 2. 130–147.

[43] ZAHL – GIBSON (2012).

önértékeléssel, valamint a depresszió alacsonyabb szintjével jár együtt.[44] Robu[45] vizsgálataiban a pozitív tartalmú istenreprezentációk közepesen erős, pozitív korrelációt mutatnak az élettel való elégedettséggel. Kovács[46] házastársakkal készített felmérésének eredménye egybecseng Benson és Spilka[47] eredményeivel, miszerint a szerető istenkép pozitív kapcsolatban áll az önértékeléssel, valamint a társ értékelésével. Ezzel szemben a negatív tartalmú istenreprezentációk pszichés distresszel járnak együtt,[48] az ateizmus okai mögött pedig akár torz istenképek is meghúzódhatnak.[49]

Torz istenképek

A fejlődési folyamatokhoz hasonlóan az istenkép alakulásában is történhetnek olyan elakadások, illetve torzulások, melyek hamis istenképek kialakulásához vezethetnek. Frielingsdorf[50] a torz istenképeket összefoglalóan démoni jelzővel illet. Feltárásukat kiemelkedően fontosnak tartja, mert ahogy Rizzuto is hangsúlyozza, ezek konfliktusban állhatnak a teológiai tanítás által közvetített képpel, s a belső konfliktusokhoz hasonlóan megbetegítőek lehetnek.[51]

A *büntető-bíró* istent egyszerre kell félni és szeretni. Az ebből fakadó ellentmondás szorongást vagy akár gyűlöletet is kelthet abban a személyben, akinek ugyan a tudata szerint Isten szeretetteljes és elfogadó, tudattalanját mégis a fenyegetettség gondolatai szövik át. Ez az istenkép egy olyan felsőbbrendű hatalmat tükröz, aki a körülmények és az indítékok figyelembe vétele nélkül minden tévedést és hibát megbüntet. Nem ismer irgalmat, a bűnösök büntetést érdemelnek. Az Ószövetségben kinyilatkoztatott gyengéket és elnyomottakat pártfogásába vevő Isten képétől ez az elgondolás szembetűnően távol áll. Frielingsdorf szerint ez az istenkép az apával való negatív gyermekkori tapasztalatok talaján

[44] Uo.
[45] ROBU (2013).
[46] KOVÁCS (2012).
[47] BENSON – SPILKA (1973).
[48] ROBU (2013).
[49] BÉRI (2016).
[50] FRIELINGSDORF (2019).
[51] Uo.

alakul ki, melyben a kapcsolatot félelem és bizalmatlanság jellemezte. Ennek következtében a személyes felelősség helyett inkább a szolgai engedelmesség, a behódolás és a hatalomtól való függőség erősödik meg a gyermekben. Felnőttkori hatását tekintve az alacsony önértékelésű emberek hajlamosak lehetnek önmagukat büntetni, hogy ezzel elkerüljék a könyörtelen isten reakcióját. Lényegében önmaguk ellen fordítják haragjukat, amit azért éreznek, mert képtelenek úgy élni, ahogyan szeretnének. Nem ritkán aszketikus, önmegtartóztató, önalávető gyakorlatokkal igyekeznek Isten jóindulatát megnyerni.

A *halál-isten* elképzelésében destruktív tendenciák, rombolás, megsemmisülés és megsemmisítés dominálnak. Frielingsdorf értelmezésében ez a torz istenkép a perinatális időszakra nyúlik vissza, s akár a születés előtti tapasztalatokból is táplálkozhat. Összefüggésben lehet azzal, hogy akarták-e a gyermeket vagy sem, ahogy az anya várandóssága alatti negatív érzéseivel is. A születés előtti ambivalens tapasztalatok, melyek kora gyermekkorban megerősítést nyernek, tudattalan negatív érzésekhez és az élettel szembeni alapvető bizalmatlansághoz vezethetnek. Az érintett személyek gyakran érzik azt, hogy nincs joguk élni, egzisztenciájukat különösebb ok nélkül állandó veszély fenyegeti. Életérzésüket a reménytelenség, a kétségbeesés, a fenyegetettség és olykor az erősebben megnyilvánuló halálfélelem uralja. Az internalizált nemkívánatosságból és elutasítottságból fakadó bizonytalanságot legtöbbször önalávetéssel oldják fel, bezárkóznak vagy meghúzódnak a háttérben. Kiutat kényszeres vagy perfekcionista megnyilvánulások által kereshetnek az érintettek. Ezen viselkedésmintáik segítségével illuzórikus védelmet és biztonságot alakíthatnak ki. Jellemző lehet még az ezzel az istenképpel rendelkezőkre a túlzott kockázatvállalás, mely során az élet iránti vágyat paradox módon az élet veszélyeztetésével a halálfélelemben élik meg.

A *könyvelő-isten* torz elképzelés Istent kegyetlen bíróként tünteti fel, aki aprólékosan feljegyzi az ember hibáit és vétkeit, hogy aztán valamennyiért számon kérje. Hátterében az „Isten mindent lát és hall, és még legtitkosabb gondolatainkat is ismeri" vélekedés húzódik meg. A könyvelő isten képével élő személy Istent félelmetesnek látja, aki mindent ellenőrzése alatt kíván tartani. Ennek a torz istenképnek a következménye, hogy az érintettek kereszténységüket végeláthatatlan számú szabály, tiltás és törvény rabságában élik, melyeknek lehetetlen maradéktalanul megfelelni, ami folytonos fenyegetettség és bűntudat érzését kelti. A bürokrata Istennel szemben az embernek semmi esélye nincsen.

Frielingsdorf a *túlkövetelő-istenkép* hátterében a jelenkori világképünkbe tökéletesen illeszkedő teljesítményorientált szemléletet és feltételekhez kötött jutalmazást azonosítja. Ha jó vagy, ha teljesítesz, ha követed a szabályokat és betartod a törvényeket, ha rendszeresen

jársz templomba és bűnbánatot tartasz, akkor értékellek, ellenkező esetben elszomorodom és megvonom a szeretetemet. Az ilyen istenképpel rendelkező személy meggyőződése, hogy tettei és eredményei döntik el, mennyit ér, amit Istennel való kapcsolatára is kivetít. Úgy hiszi, Isten nincs tekintettel a szükségleteire, csak a teljesítménye számít. Az érintettek már gyermekkorukban is teljesítményükkel „fizettek" szüleik figyelméért és elismeréséért. Istennel való kapcsolatukra az ambivalencia és a szorongás jellemző, mert soha nem lehet tudni, hogy valaki mikor teljesít eleget ahhoz, hogy szerethetővé váljon.

Általánosságban elmondható, hogy amennyire megbetegítő a negatív vagy torz istenkép, ugyanannyira számolhatunk az Istenről alkotott pozitív kép gyógyító hatásával.

Revideált istenkép

Isten házába senki nem érkezik „kedvenc" istenképe nélkül. Ez a szubjektív kép, ahogy láttuk, magán hordozza mindkét szülő tulajdonságait, nevelési attitűdjeit, viselkedését, istenképét, ahogy a születés körülményeivel, a személy önértékelésével és énképével is összefüggésben van. A neveltetés hatása mellett kulturális különbségek, a közösségi életforma sajátosságai és gazdasági tényezők is szerepet játszhatnak az istenkép formálódásában. Jó hír azonban, hogy az egyén istenreprezentációja élete végéig alakul, fejlődik és számos változáson mehet át. Az egyes életkori krízisekben is előkerülhetnek az istenkép és az Istennel való kapcsolat problémái. Amikor nyilvánvalóvá válik, hogy a személy nehézségeinek hátterében valamely torz istenkép áll, a segítő szakember közreműködésével – akár terápiás beavatkozás keretében – átdolgozhatjuk az anya és az apa képét vagy a vallási szocializáció során később kialakult istenképet, és leválaszthatjuk azt az objektív-evangéliumi istenképről.

„Szeretlek benneteket – mondja az Úr" (Mal 1,2). Az Isten hasonlatosságára alkotott ember nem tartozik-e Teremtőjének azzal, hogy a róla formált képet újra és újra hozzáigazítsa a kijelentéshez – önmagáért, lelki és testi egészségéért, felebarátaival való kapcsolatáért!?

A szerző tanulmányát a Személyiség- és Egészségpszichológiai Kutatások *kutatócsoport 20655B800 témaszámú, a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kara által finanszírozott pályázat keretében készítette.*

Felhasznált irodalom

AINSWORTH, Mary D. Salter – BLEHAR, Mary C. – WATERS, Everett – WALL, Sally N. (2015): *Patterns of Attachment: A Psychological Study of the Strange Situation*. Psychology Press.

ALLPORT, Gordon W. – ROSS, Michael J. (1967): Personal Religious Orientation and Prejudice, In: *Journal of Personality and Social Psychology*. 5. 4. 432–443.

BENSON, Peter – SPILKA, Bernard (1973): God Image as a Function of Self-Esteem and Locus of Control, In: *Journal for the Scientific Study of Religion*. 12. 3. 297–310.

BÉRI László Renátó OCD (2016): A te arcodat keresem, In: *Embertárs*. 2016/2.

BOWLBY, John (1982): *Attachment and Loss*, 1. köt.: *Attachment*. London, Hogarth, https://www.abebe.org.br/files/John-Bowlby-Attachment-Second-Edition-Attachment-and-Loss- Series-Vol-1-1983.pdf (utolsó megtekintés dátuma: 2021. február 22.).

BRADSHAW, Matt – ELLISON, Christopher G. – MARCUM, Jack P. (2010): Attachment to God, Images of God, and Psychological Distress in a Nationwide Sample of Presbyterians, In: *The International Journal for the Psychology of Religion*. 20. 2. 130–147.

BURI, John R. – MUELLER, Rebecca A. (1993): Psychoanalytic Theory and Loving God Concepts: Parent Referencing versus Self-Referencing, In: *The Journal of Psychology*. 127. 1. 17–27.

DE ROOS, Simone A. – IEDEMA, Jurjen – MIEDEMA, Siebren (2001): Young Children's Descriptions of God: Influences of Parents' and Teachers' God Concepts and Religious Denomination of Schools, In: *Journal of Beliefs and Values*. 22. 1. 19–30.

DICKIE, Jane R. – ESHLEMAN, Amy K. – MERASCO, Dawn M. – SHEPARD, Amy – VANDER WILT, Michael – JOHNSON, Melissa (1997): Parent–Child Relationships and Children's Images of God, In: *Journal for the Scientific Study of Religion*. 36. 1. 25–43.

ELLIS, Albert (2002): *Overcoming Resistance*. New York, Springer; idézi: JAKABHÁZI Béla-Botond (2010): Vallásosság, bűntudat és lelki egészség kapcsolata az empirikus pszichológiai kutatások tükrében, In: *Keresztény Magvető*. CXVI. 4. 396–412.

FERENCZ Emese (2017): Vallásos megküzdés az élet alkonyán, In: *Keresztény Szó*, https://epa.oszk.hu/00900/00939/00194/EPA00939_kereszteny_szo_2017_01_4.html (utolsó megtekintés dátuma: 2021. február 22.).

FRANKL, Viktor (2006): *Értelem és egzisztencia*. Budapest, Jel.

FREUD, Sigmund (1959): Obsessive Actions and Religious Practices, In: *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, 9. köt. (1906–1908): Jensen's Gradiva and Other Works, Hogarth Press.

FRIELINGSDORF, Karl (2019): *Istenképek, ahogy beteggé tesznek – és ahogy gyógyítanak*. Budapest, Szent István Társulat.

GRANQVIST, Pehr – HAGEKULL, Berit (1999): Religiousness and Perceived Childhood Attachment: Profiling Socialized Correspondence and Emotional Compensation, In: *Journal for Scientific Study of Religion*. 38. 2. 254–273.

KASS, Jared D. – FRIEDMAN, Richard – LESERMAN, Jane – ZUTTERMEISTER, Patricia C. – BENSON, Herbert (1991): Health Outcomes and a New Index of Spiritual Experience, In: *Journal for the Scientific Study of Religion*. 30. 2. 203–211.

KIRKPATRICK, Lee A. (1998): God as Substitute Attachment Figure: A Longitudinal Study of Adult Attachment Style and Religious Change in College Students, In: *Personality and Social Psychology Bulletin*. 24. 961–973.

KIRKPATRICK, Lee A. – SHAVER, Phillip R. (1990): Attachment Theory and Religion: Childhood Attachments, Religious Beliefs and Conversion, In: *Journal for the Scientific Study of Religion*. 29. 3. 314–335. (1992): An Attachment-Theoretical Approach to Romantic Love and Religious Belief, In: *Personality and Social Psychology Bulletin*. 18. 3. 266–275.

KOVÁCS Réka Rozália (2012): *A házastársi kapcsolat, a párkapcsolati elégedettség narratív pszichológiai tartalomelemzéssel és pszichometriai eszközökkel történő vizsgálata, tekintettel a családi életciklusokra*. Doktori (PhD) értekezés, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.

LÁNG András (2013): Az Istenhez való kötődés és a vallásos megküzdés szerepe az élettel való elégedettségben, In: *Orvosi Hetilap*. CLIV. 46. 1843–1847.

MCDONALD, Angie – BECK, Richard – ALLISON, Steve – NORSWORTHY, Larry (2005): Attachment to God: Testing the Correspondence vs. Compensation Hypothesis, In: *Journal of Psychology and Christianity*. 24. 1. 21–28.

PIKÓ Bettina (2012): *Fiatalok lelki egészsége és problémaviselkedése a rizikó- és protektív elmélet, a pozitív pszichológia és a társadalomlélektan tükrében*. Akadémiai doktori értekezés, http://real-d.mtak.hu/566/7/dc_310_11_doktori_mu.pdf (utolsó megtekintés dátuma: 2021. március 10.).

REINERT, Duane F. – EDWARDS, Carla E.: *Attachment Theory and Concepts of God: Parent Referencing versus Self-Referencing*, http://www.uk.sagepub.com/aboutus/openaccess.htm (utolsó megtekintés dátuma: 2021. január 29.).

RIZZUTTO, Ana-María (1970): *Critique of the Contemporary Literature in the Scientific Study of Religion*. Paper presented at the annual meeting of the Society for the Scientific Study of Religion, New York, http://www.godimage.org/rizzuto.pdf (utolsó megtekintés dátuma: 2021. február 22.).

ROBERTS, Carl W. (1989): Imagining God: Who Is Created in Whose Image? In: *Review of Religious Research*. 30. 4. 375–386.

ROBU Magda (2013): *Az istenreprezentáció kognitív szempontú vizsgálata*. Doktori értekezés, Debreceni Egyetem, https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/197809/Robu_Magda_disszertacio_t.pdf (utolsó megtekintés dátuma: 2021. március 17.).

SAUSSY, Carroll (1991): *God Images and Self-Esteem: Empowering Women in a Patriarchal Society*. Louisville, Kentucky, Westminster/John Knox Press.

SZENES Márta (2013): *Odú és kelepce: Új vallási közösségekbe megtért fiatalok életútelemzése az identitáskeresés tükrében*. Budapest, Oriold és Társai Kft.

URBÁN Szabolcs (2018): A vallásosság kötődéselméleti megközelítésének alapjai, In: TORGYIK Judit (szerk.): *Néhány társadalomtudományi kutatás és innováció*. Komárom, International Research Institute. 228–238.

VETŐ Lajos (1966): *Tapasztalati valláslélektan*. Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály.

ZAHL, Bonnie Poon – GIBSON, Nicholas J. S. (2012): God Representations, Attachment to God, and Satisfaction with Life: A Comparison of Doctrinal and Experiential Representations of God in Christian Young Adults, In: *The International Journal for the Psychology of Religion*. 22. 3. 216–230.